

Stefan Dudra

***Łemkowie. Deportacja i osadnictwo ludności łemkowskiej
na Środkowym Nadodrzu w latach 1947-1960***

Głogów 1998, ss. 199

Książkę S. Dudry przeczytałem z dużym zainteresowaniem, zwłaszcza że dotychczasowa literatura dotycząca dziejów ludności łemkowskiej w Polsce po 1945 r. nie jest obszerna. Właściwie dopiero ostatnie lata przyniosły pewną liczbę publikacji poświęconych Łemkom, ich historii i kulturze, co świadczy o wzroście zainteresowania tym zagadnieniem wśród wielu badaczy. W ten nowy trend wpisuje się również praca S. Dudry, której problematyka skłoniła autora do poruszania się nie tylko na płaszczyźnie historycznej, ale również socjologicznej i politologicznej.

Podejmując kwestię skomplikowanych procesów migracji Łemków związanych z tragiczną w skutkach akcją „Wisła”, S. Dudra starał się przedstawić problemy przystosowania ludności łemkowskiej do odmiennych warunków na Środkowym Nadodrzu oraz jej zmagania o zachowanie własnej tożsamości narodowej. Książka stawia sobie również ambitny cel przyczynienia się do – jak czytamy we wstępie – „moralnego oczyszczenia atmosfery w społeczeństwie polskim i łemkowskim”, nad którą zaciążyło w przeszłości wiele nieporozumień i stereotypów. Szkoda tylko, że autor ograniczył się jedynie do wypuklania polskich win, wynikających według niego z „bezkrytycznego idealizowania własnego narodu”. Tymczasem ówczesne, powojenne uwarunkowania skłaniają raczej do zastanowienia nad złożonością i wieloprzyczynowością większości zjawisk i decyzji politycznych.

Ramy chronologiczne opracowania odnoszą się do lat 1947-1960, a więc czasu tyleż burzliwego, co i tragicznego dla ludności łemkowskiej, która po przejściu gehenny deportacji i lat stalinizmu z trudem odnajdywała się w nowej rzeczywistości wyznaczonej przemianami polskiego państwa. Autor słusznie wyodrębnia trzy okresy (lata 1947-1952, 1953-1956, 1957-1960) w dziejach Łemków przesiedlonych na Środkowe Nadodrze. Każdy z nich charakteryzował się odmiennym kursem polityki władz wobec tej grupy ludności i związanymi z tym zmianami w jej położeniu.

W swoich dociekaniach autor odwołał się do wspomnień, prasy i bogatej literatury. Najcenniejszym wkładem do badań jest wykorzystanie materiałów archiwalnych, dostępnych w większości dopiero po 1990 r., do których S. Dudra sięgnął w toku kwerendy w Archiwum Akt Nowych, Centralnym Archiwum Wojskowym i Archiwum Państwowym w Zielonej Górze. Dzięki uzyskanej w ten sposób dokumentacji odniósł się do kwestii osadnictwa Łemków na Środkowym Nadodrzu, ich relacji z władzami, warunków materialno-bytowych, wreszcie do problemu powrotów ludności łemkowskiej do jej rodzinnych stron w południowo-wschodniej Polsce.

Książka składa się z trzech rozdziałów. W rozdziale pierwszym, zatytułowanym *Geneza i przebieg akcji „Wisła”*, podjęto nie tylko zagadnienie deportacji i osiedlania Łemków, działalności różnego rodzaju urzędów cywilnych (PUR, PKP) i wojskowych (sądy wojskowe), ale także problem zabiegów administracyjno-prawnych zmierzających do rozsiedlenia i asymilacji ludności łemkowskiej, ograniczenia jej swobody osobistej oraz

pozbawienia praw do własności pozostawionej w Polsce południowo-wschodniej. Obok ciekawej prezentacji przebiegu deportacji S. Dudra przedstawia kwestię (dotychczas z reguły przemilczaną) przypadków śmiertelnych w czasie akcji, wynikających ze znacznego pogorszenia się – szczególnie podczas podróży – sytuacji zdrowotnej Łemków. Autor odnosi się ponadto do kwestii obozu w Jaworznie, do którego kierowano ludność ukraińską podejrzaną o sprzyjanie podziemiu.

W tej części pracy trudno się do końca zgodzić z tezą S. Dudry, iż akcja „Wisła” była etapem „oczyszczania” Polski w celu stworzenia państwa narodowego. Geneza tego przedsięwzięcia ma, jak się wydaje, głębsze przesłanki i do dziś wywołuje ostre spory i kontrowersje wśród historyków. Niewyjaśniony pozostaje na przykład, rozważany przez wielu badaczy i sygnalizowany również przez autora, ewentualny wpływ władz radzieckich na decyzję rządu polskiego o deportacjach w 1947 r.

W rozdziale drugim, dotyczącym osadnictwa ludności łemkowskiej na Środkowym Nadodrzu, S. Dudra analizuje rozmieszczenie Łemków na tym obszarze, ich warunki materialne oraz skomplikowane procesy związane z adaptacją w nowym środowisku. Autor rozgranicza dwa etapy polityki państwa wobec tej ludności. Pierwszy, obejmujący lata 1947-1952, charakteryzował się dążeniem ówczesnych władz do jej asymilacji z resztą społeczeństwa przy równoczesnym niewielkim zainteresowaniu jej warunkami materialnymi. Sytuacja taka, jak dowiadujemy się z pracy, sprzyjała wytworzeniu się wśród Łemków nastrojów tymczasowości i nieufności w stosunku do państwa i najbliższego otoczenia oraz potęgowała pragnienie powrotu w rodzinne strony.

Ostatnia część pracy została poświęcona położeniu ludności łemkowskiej po 1956 r. Autor wskazał na ewolucję, której w tym czasie zaczęła podlegać polityka państwa wobec zagadnień mniejszości etnicznych. Właściwie dopiero wtedy, choć w ograniczonym zakresie, zaczęto mówić o ludności z akcji „Wisła”. Przełomem w tej kwestii okazały się uchwały VII i VIII Plenum KC PZPR, w których deklarowano m.in. dążenie władz do zapewnienia całkowitej równości obywateli niezależnie od narodowości, utworzenia warunków do nieskrępowanego rozwoju oświaty i kultury w języku ojczystym oraz pełnego udziału w życiu państwowym, społecznym i politycznym.

Istotnym uzupełnieniem i wzbogaceniem treści opracowania jest spis tabel, w których autor zawarł statystykę dotyczącą m.in. liczby ludności z akcji „Wisła” wraz z inwentarzem żywym osiedlonej w powiatach Środkowego Nadodrza, wykazy kredytów przeznaczonych dla tej ludności czy wreszcie wykaz Łemków ukaranych za niewywiązywanie się z obowiązkowych dostaw płodów rolnych.

Sądzę, że książka S. Dudry w znacznym stopniu przyczyni się do lepszego poznania zarówno skomplikowanych i tragicznych dziejów ludności łemkowskiej, jak i historii samego regionu. Sposób omawiania w niej problemów i ich liczba na pewno stanowiąc będzie inspirację do dalszych badań.

Robert Skobelski